

Wydatki na kulturę i rekreację w budżetach gospodarstw domowych Europejczyków

Potrzeby ludzkie pojawiają się ze względu na strukturę organizmu, indywidualne doświadczenie i wiedzę oraz pod wpływem otoczenia (Kramer, 1997). Człowiek odczuwa różny stopień ważności potrzeb w zależności od możliwości ich zaspokojenia, jak również ograniczeń w ich zakupie (Gutkowska, Laskowski, Ozimek, 2012). Potrzeby wyzwalają aktywność gospodarczą, konieczność posiadania, użytkowania produktów czy korzystania z usług.

W *Badaniu budżetów gospodarstw domowych* GUS, w klasyfikacji zgodnej z COICOP/HBS¹, wyróżnia się 12 głównych grup wydatków konsumpcyjnych (*Metodologia...*, 2011). Jedną z grup wydatków stanowi rekreacja i kultura. Kategoria ta obejmuje wydatki na: sprzęt audiowizualny, fotograficzny i informatyczny; sprzęt trwałego użytku do rekreacji i instrumenty muzyczne; artykuły ogrodnicze, zwierzęta domowe, gry, zabawki, hobby; usługi w zakresie rekreacji i kultury (kina, teatry, abonament RTV, opłaty za Internet, gry hazardowe itp.), prasę, książki, artykuły piśmienne i malarskie oraz turystykę zorganizowaną.

Analiza konsumpcji usług rekreacyjno-kulturowych z ekonomicznego punktu widzenia jest istotnym tematem. Poznanie dynamiki wydatków gospodarstw domowych może być potwierdzeniem słuszności działań podejmowanych przez przedsiębiorców sfery turystyki i rekreacji.

Celem artykułu jest zbadanie zróżnicowania poziomu wydatków na kulturę i rekreację oraz ich udziału w wydatkach ogółem w gospodarstwach domowych w Europie, ze szczególnym zwróceniem uwagi na gospodarstwa domowe zlokalizowane w Polsce.

Problemy badawcze opracowania to:

- zbadanie poziomu wydatków na kulturę i rekreację oraz ich udział w wydatkach ogółem w polskich gospodarstwach domowych, także ze względu na typy gospodarstw domowych;
- wskazanie na zmienność wydatków na rekreację i kulturę w latach 1995—2011 w krajach europejskich;
- pogrupowanie krajów europejskich ze względu na podobny poziom wydatków na rekreację i kulturę oraz ich udział w wydatkach ogółem w gospodarstwach domowych.

¹ Klasyfikacja Spożycia Indywidualnego Według Celu (*Classification Of Individual Consumption by Purpose adapted for the Household Budget Surveys*) przyjęta przez Eurostat.

Analizą objęto dane statystyczne pochodzące z GUS oraz Eutostatu. Obiektem zainteresowania było 30 krajów europejskich.

Do utworzenia grup państw, a tym samym do zobrazowania podobieństw i różnic w wydatkach na rekreację i kulturę zastosowano metodę pełnego wiązania, analizę Warda oraz metodę k -średnich. Dwie pierwsze metody (pełnego wiązania i Warda) to hierarchiczne metody grupowania, natomiast trzecia zaliczana jest do metod niehierarchicznych.

W metodzie pełnego wiązania odległość między skupieniami jest zdeterminowana przez największą odległość między dwoma dowolnymi obiektami, należącymi do różnych skupień (tzn. „najdalszymi sąsiadami”). Podejście to nazywane jest metodą najdalszego sąsiedztwa. W metodzie tej tworzenie skupień rozpoczyna się od potraktowania wszystkich obiektów jako skupienia jednoelementowego. W kolejnych krokach łączy się skupienia najbliższe sobie, przy czym ich odległość wyznaczana jest przez minimalizację odległości między skupieniami, uzyskanymi w poprzednim kroku, zdefiniowanej jako maksymalna odległość między dwoma obiektami należącymi do badanej pary skupień. Metoda ta jest użyteczna zwykle w przypadkach, kiedy obiekty faktycznie formują naturalnie oddzielone grupy. Nie znajduje ona zaś zastosowania, kiedy skupienia są w jakiś sposób wydłużone lub mają naturę „łańcucha” (*Analiza...*, 2013).

W metodzie Warda cechą charakterystyczną jest to, że do oszacowania odległości między skupieniami wykorzystuje się podejście analizy wariancji. W metodzie Warda zmierza się do minimalizacji wzrostu ogólnego błędu wewnątrzskupieniowego wyrażonego sumą kwadratów odchyłeń wartości analizowanych zmiennych od średniej dla danych skupień. Na początku procedury zakłada się, że każdy obiekt stanowi osobne skupienie, następnie krokowo łączy się skupienia najbardziej do siebie podobne, aż do uzyskania jednego skupienia zawierającego wszystkie obserwacje. Uznana jest ona za efektywną, ponieważ zapewnia homogeniczność obiektów wewnątrz skupień, a jednocześnie ich heterogeniczność między skupieniami (Ward, 1963). Wskazuje się, że optymalną liczbę skupień otrzymuje się odcinając ramiona dendrogramu tam, gdzie zaczynają się robić dłuższe, czyli tam, gdzie odległości między skupieniami robią się istotnie większe.

Grupowanie metodą k -średnich (Everitt i in., Stahl, 2011) polega na określeniu liczby grup i ich centroidów (środków ciężkości), a następnie dokonaniu przyporządkowania każdego obiektu do grupy, której centroid jest mu najbliższy (np. w myśl odległości euklidesowej). Po każdym takim przyporządkowaniu centroidy są modyfikowane na podstawie aktualnej zawartości skupień, a następnie wykonywane jest kolejne przyporządkowanie obiektów według analogicznych zasad. Postępowanie to prowadzi się do chwili, w której obiekty przestaną ulegać przemieszczeniom. Jeśli dwa obiekty są względnie podobne, umieszczane są w tej samej grupie, a następnie uaktualnia się kryteria podobień-

stwa uwzględniając nowy zbiór elementów w grupie. Algorytm k -średnich jest stosunkowo prosty i szybki. Jego wadę stanowi jednak potrzeba określenia liczby grup, na jaką ma być podzielony zbiór wejściowy.

W grupowaniu krajów wykorzystano dwie zmienne: poziom wydatków na rekreację i kulturę (euro na mieszkańca) oraz ich udział w wydatkach ogółem (%) w gospodarstwach domowych w 2011 r. Przed grupowaniem dokonano zabiegu normalizacji zmiennych celem ujednolicenia ich charakteru. Wykorzystano metodę standaryzacji², w wyniku której przekształcona wartość ma rozkład o średniej 0 i odchyleniu standardowym 1. Zabieg ten umożliwia więc porównywanie wielu zmiennych (niezależnie od ich oryginalnego rozkładu i jednostek, w jakich je zmierzono). Standaryzacja danych wejściowych powoduje też, że wyniki analiz statystycznych są całkowicie niezależne od jednostek pomiaru poszczególnych zmiennych.

Wartości każdej ze zmiennych (X_j) przekształcono w następujący sposób:

$$Z_j = \frac{X_j - \bar{X}_j}{S_j} \quad (1)$$

gdzie:

X_j — wartość zmiennej przed normalizacją (zmienna w postaci stymulanty),

Z_j — wartość zmiennej po normalizacji,

S_j — odchylenie standardowe zmiennej.

Wyboru grupowania krajów dokonano na podstawie wartości wskaźnika TAI — tabelarycznego wskaźnika precyzji (*Tabular Accuracy Index*). Licznik wyrażenia jest sumą odchyłeń bezwzględnych wartości, zaklasyfikowanych do klas od średnich, a mianownik — sumą odchyłeń bezwzględnych całego sklasyfikowanego zbioru od średniej globalnej (Evans, 1977):

$$TAI = 1 - \frac{\sum_{j=1}^k \sum_{i=1}^{n_j} |x_{ji} - \bar{x}_j|}{\sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}|} \quad (2)$$

² Więcej o metodach normalizacji zmiennych w badaniach taksonomicznych w: Zeliaś A. (2002), *Some Notes on the Selection of Normalization of Diagnostic Variables*, „Statistics in Transition”, vol. 5, No. 5, s. 787—802; Młodak A. (2006), *Multilateral normalizations of diagnostic features*, „Statistics in Transition”, vol. 7, No. 5, s. 1125—1139.

gdzie:

x_i — wartości zbioru,
 n — liczebność zbioru,
 $\bar{x}$ — średnia arytmetyczna całego zbioru,
 k — liczba klas,
 x_{ji} — wartości należące do j -tej klasy,
 n_j — liczebność j -tej klasy,
 $\bar{x}_j$ — średnia arytmetyczna wartości zaklasyfikowanej do j -tej klasy.

Wskaźnik *TAI* przyjmuje wartości z zakresu $<0,1>$. Im podział klasowy lepiej oddaje charakter danych, tym rzeczony wskaźnik będzie miał większe wartości. Wraz ze wzrostem liczby klas wskaźnik przybiera większą wartość. Wśród zalet wskaźnika wymienia się jego dużą czułość (Paślowski, 2003).

W celu obliczenia średniego tempa zmian zjawiska w pierwszym kroku obliczono indeksy łańcuchowe dla poszczególnych lat:

$$i = y_n / y_{n-1} \quad (3)$$

gdzie:

i — indeks łańcuchowy,
 y_n — okres badany, bieżący rok, dla którego jest wyznaczany wskaźnik,
 y_{n-1} — okres podstawowy, rok poprzedzający rok badany.

W drugim kroku z otrzymanych wskaźników wyliczono średnie tempo zmian według poszczególnych okresów:

$$\overline{i_G} = \sqrt[n]{i_{n/n-1} \cdot i_{n-1/n-2} \cdot \dots \cdot i_{2/1}} = \sqrt[n]{i_{n/1}} - 1 \quad (4)$$

gdzie i_G — średnie tempo zmian dla poszczególnych okresów.

W analizie statystycznej wykorzystano programy Statistica 10 i Excel.

WYDATKI NA REKREACJĘ I KULTURĘ W POLSKICH GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

Według danych GUS w latach 2000 i 2011 przeciętne miesięczne wydatki na rekreację i kulturę przypadające na osobę wzrosły dwukrotnie (z prawie 41 zł

w 2000 r. do blisko 82 zł w 2011 r.). Udział wydatków na rekreację i kulturę w strukturze wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w Polsce systematycznie ulegał zwiększeniu, w 2000 r. stanowił 6,7%, a w 2011 r. 8,1% (wykr. 1).

Fakt ten jest niejako potwierdzeniem istniejącego prawa, że w miarę bogacenia się społeczeństw obniża się udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem gospodarstw domowych, a wzrasta udział wydatków na dobra i usługi wyższego rzędu. W 2000 r. udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach ogółem gospodarstw domowych stanowił 30,8%, w 2011 r. — 25,0%.

Zauważono, że tempo wzrostu wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem w gospodarstwach domowych było najwyższe w okresie 2006—2008 (z roku na rok wzrastało o 15,0%). W latach 2002—2005 średnie tempo wzrostu udziału wydatków na rekreację i kulturę wyniosło 5,5%, natomiast w latach 2009—2011 dynamika wzrostu udziału wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem była najniższa (z roku na rok udział ten wzrastał o 4,4%).

Jak się można spodziewać sytuacja na rynku pracy rzutowała na sferę konsumpcji i zachowania nabywcze gospodarstw domowych. Według danych Euro-

statu (*Unemployment...*, 2013) w 2008 r. stopa bezrobocia w Polsce wyniosła 7,1%, podczas gdy w 2009 r. zwiększyła się o 1,1 p.proc., a w latach 2010 i 2011 stanowiła 9,6%³. W pierwszej kolejności dążono więc do zaspokojenia potrzeb podstawowych.

Konsumpcję warunkuje złożony układ czynników o różnorodnym charakterze. Determinantą o szczególnej sile jest w tym kontekście dochód rozporządzalny na osobę (Piekut, 2008). Innymi cechami wpływającymi na sferę konsumpcji w gospodarstwach domowych są takie czynniki, jak: wielkość gospodarstwa domowego, wiek czy płeć. Osoby młode częściej korzystają z usług gastronomicznych, a osoby w wieku starszym koncentrują się na sprawach żywieniowych (Jeżewska-Zychowicz, 2007). Uraz (2008) podkreśla, że wydatki w gospodarstwach domowych na rekreację i kulturę warunkowane są przede wszystkim przez wielkość gospodarstwa domowego, jego skład, wiek głowy gospodarstwa domowego, wykształcenie oraz miejsce zamieszkania.

Według GUS — w zależności od typu gospodarstwa domowego — największe wydatki na rekreację i kulturę ponosili pracownicy na stanowiskach nierobotniczych (w 2011 r. miesięcznie blisko 206 zł na osobę) oraz pracujący na własny rachunek (miesięcznie ok. 199 zł na osobę), z największymi dochodami⁴ (miesięcznie 182 zł na osobę) oraz gospodarstwa domowe zlokalizowane w największych miastach i z głową rodziny legitymującą się wyższym wykształceniem (miesięcznie ponad 160 zł na osobę) (wykr. 2).

Największe wydatki na omawiane potrzeby w gospodarstwach domowych, w których głównym źródłem utrzymania jest praca na stanowiskach nierobotniczych lub praca na własny rachunek jest efektem m.in. najwyższego poziomu dochodów rozporządzalnych na osobę w tych gospodarstwach domowych. Średni miesięczny dochód rozporządzalny (*Budżety...*, 2012) na osobę w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych osiągnął prawie 1626 zł, a w gospodarstwach pracujących na własny rachunek 1497 zł, podczas gdy w pozostałych grupach społeczno-ekonomicznych dochody te oscylowały między 936 i 1298 zł.

Najmniejsze wydatki na rekreację i kulturę odnotowano w gospodarstwach domowych najuboższych (I grupa kwintylowa⁵ — miesięcznie ponad 32 zł na osobę) i w gospodarstwach domowych, w których głowa rodziny miała najniższy poziom wykształcenia oraz w gospodarstwach domowych wieloosobowych — 6 i więcej osób (miesięcznie po ok. 36—38 zł na osobę). Miesięcznie

³ Przyjęto wersję bezrobocia na podstawie danych BAEL.

⁴ Kategoria „gospodarstwa domowe z najwyższymi dochodami” oznacza gospodarstwa domowe kwalifikowane do V grupy kwintylowej, według *Budżetów gospodarstw domowych* w 2011 r. Miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych z V grupy kwintylowej wynosił 2560,29 zł na osobę.

⁵ W 2011 r. miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych zakwalifikowanych do I grupy kwintylowej wynosił 399,33 zł na osobę.

od 47 zł do 52 zł na osobę przeznaczano na ten cel w gospodarstwach domowych zakwalifikowanych do II grupy kwintylowej oraz w gospodarstwach domowych, w których głowa rodziny posiadała wykształcenie zasadnicze zawodowe.

Najmniejsze wydatki na omawiane potrzeby podyktowane są trudną sytuacją materialną w wymienionych typach gospodarstw domowych. W 2011 r. w gospodarstwach kwalifikowanych w I grupie kwintylowej miesięczny dochód rozporządzalny wynosił 399 zł na osobę, a w gospodarstwach domowych, w których głowa rodziny miała wykształcenie podstawowe lub niższe albo gimnazjalne 748 zł na osobę.

Sytuacja dochodowa (Gutkowska i in., 2012) w każdej grupie społeczno-zawodowej jest różna, ale odmienności występują również w obrębie jednej grupy. Zależą one nie tylko od wysokości uzyskiwanych dochodów, ale również od liczby członków rodziny, stosunku liczby osób pracujących do liczby osób niepracujących, liczby i wieku dzieci. Badania potwierdzają, że ponoszenie wy-

datków na rekreację i kulturę uzależnione jest przede wszystkim od potencjalnych możliwości finansowych respondentów, jak również od ich wyposażenia w niektóre dobra trwałego użytku (Bąk, 2013).

Z raportu *Diagnoza Społeczna 2011* (Czapiński, Panek, 2011) wynika, że w porównaniu do 2009 r. skala trudności finansowych gospodarstw domowych w korzystaniu z usług kulturalnych nie zmieniła się istotnie. W 2011 r. ponad 57% gospodarstw domowych (najwyższy udział) najuboższych i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł zmuszonych było do rezygnacji z korzystania z różnych form uczestnictwa w kulturze z powodów finansowych. Natomiast najniższy odsetek (16%) rezygnacji z powodów finansowych odnosił się do gospodarstw domowych, w których źródłem utrzymania była praca na własny rachunek. Zauważono także, że wśród grup gospodarstw domowych wyróżnionych ze względu na typ biologiczny rodziny najczęściej zmuszone były rezygnować z usług kulturalnych gospodarstwa rodzin niepełnych oraz wielodzietnych. Niejednokrotnie jednak zdarza się, że w gospodarstwach domowych brak jest potrzeby korzystania z usług kulturalnych. Autorzy wskazują, że przez osoby z niskim wskaźnikiem cywilizacyjnym (niskie wykształcenie, niskie dochody, słabe wyposażenie gospodarstw domowych w nowoczesne technologie komunikacyjne) najczęściej wybieraną i prawie jedyną formą uczestnictwa w kulturze jest oglądanie telewizji. Inne badania też potwierdzają (Dąbrowska i in., 2010), że codzienna aktywność kulturalna to głównie telewizja. Natomiast najczęstszą formą uczestnictwa w kulturze zinstytucjonalizowanej było chodzenie do kina. Kino stanowiło głównie domenę ludzi młodych do 29 roku życia.

We wspomnianym raporcie stwierdzono również, że udział gospodarstw domowych zmuszonych do rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowych z powodów finansowych oscylował od ponad 38%, w przypadku wyjazdów grupowych dzieci (kolonie, obozy itp.), do blisko 47% wyjazdów dorosłych. Najczęściej z takich wyjazdów rezygnowano w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów, a najrzadziej w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek. Relatywnie często z powodów finansowych rezygnowano z wypoczynku w gospodarstwach małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych.

W badaniach CBOS (Badora, 2013) wykazano, że w 2012 r. niespełna połowa dorosłych Polaków wypoczywała co najmniej dwa dni poza miejscem zamieszkania. Przeciętnie poza miejscem lokalizacji gospodarstwa domowego rodacy wypoczywali łącznie 15 dni. Najczęściej wypoczywano w kraju, natomiast za granicę udawało się 15% Polaków, głównie do Niemiec i Chorwacji, a poza Europę do Egiptu. Większość wyjeżdżających organizowała wyjazdy samodzielnie, bez obsługi biur podróży. Brak zatem pieniędzy stanowił najczęstszy powód rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowo-turystycznych.

WYDATKI NA REKREACJĘ I KULTURĘ W EUROPEJSKICH GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

Jak już wspomniano przeanalizowano też poziom i udział wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem w gospodarstwach domowych w 30 krajach europejskich oraz zmienność tych wydatków w latach 1995—2011.

Współczynnik zmienności informuje, jak silne jest zróżnicowanie danych. Współczynnik ten obliczony dla wydatków na rekreację i kulturę między krajami europejskimi wskazuje, że w latach 90. XX w. występowało bardzo duże zróżnicowanie w poziomie wydatków, a pod koniec I dekady XXI w. duże. Współczynnik zmienności w przedziale 0—20% wskazuje na małe zróżnicowanie danych, od 20% do 40% — średnie, od 40% do 60% duże, a powyżej 60% bardzo duże zróżnicowanie danych. Od 1995 r. do 2008 r. dysproporcje pomiędzy krajami z roku na rok ulegały jednak zmniejszeniu.

W 1995 r. współczynnik zmienności wynosił 75,7%, w 2000 r. — 68,1%, w 2006 r. — 61,6%, a w 2008 r. — 54,6%. W 2009 r. rozpatrywany współczynnik wzrósł do 56,0%, w kolejnym roku do 62,0%. W 2011 r. współczynnik zmienności dla analizowanych krajów wynosił 58,8%. Wskaźnik ten sugeruje więc, że kryzys finansowo-ekonomiczny na świecie pogłębił dysproporcje w wydatkach na rekreację i kulturę między europejskimi gospodarstwami domowymi w latach 2009 i 2010.

Grupowanie krajów ze względu na poziom wydatków na rekreację i kulturę w przeliczeniu na osobę oraz ich udział w wydatkach gospodarstw domowych ogółem przeprowadzono z wykorzystaniem analizy skupień metodami pełnego wiązania, Warda i *k*-średnich. W wyniku grupowania otrzymano po 5 skupień państw. Wykorzystanie różnych metod grupowania dało odmienne rezultaty (tabl.).

GRUPY KRAJÓW ZE WZGLĘDU NA POZIOM WYDATKÓW NA REKREACJĘ I KULTURĘ WEDŁUG RÓŻNYCH METOD SKUPIEŃ

Wyszczególnienie	Pełne wiązanie	Metoda Warda	Metoda <i>k</i> -średnich
Skupienia			
A	Estonia, Grecja, Rumunia, Litwa	Estonia, Grecja, Rumunia, Litwa, Węgry, Łotwa, Polska, Bułgaria	Estonia, Grecja, Rumunia, Litwa, Bułgaria, Łotwa, Polska, Portugalia, Włochy, Irlandia, Węgry
B	UE-27 ^a , Belgia, Niemcy, Irlandia, Hiszpania, Francja, Włochy, Cypr, Luksemburg, Szwajcaria	UE-27 ^a , Belgia, Słowenia, Cypr, Hiszpania, Portugalia, Włochy, Irlandia, Niemcy, Luksemburg, Szwajcaria	Szwajcaria, Luksemburg
C	Bułgaria, Łotwa, Węgry, Polska, Portugalia	Czechy, Malta, Słowacja	Malta, Słowenia, Słowacja, Czechy, Francja, Cypr, Hiszpania, Niemcy, Belgia, UE-27 ^a

**GRUPY KRAJÓW ZE WZGLĘDU NA POZIOM WYDATKÓW NA REKREACJĘ
I KULTURĘ WEDŁUG RÓŻNYCH METOD SKUPIEŃ (dok.)**

Wyszczególnienie	Pełne wiązanie	Metoda Warda	Metoda <i>k</i> -średnich
Skupienia (dok.)			
D	Czechy, Malta, Holandia, Słowenia, Słowacja	Islandia, Wielka Brytania, Holandia, Szwecja, Finlandia, Austria, Dania	Islandia, Wielka Brytania, Holandia, Szwecja, Finlandia, Austria, Dania
E	Dania, Austria, Finlandia, Szwecja, Wielka Brytania, Islandia, Norwegia	Norwegia	Norwegia
Wskaźniki <i>TAI</i>			
Wydatki na rekreację i kulturę	0,62	0,66	0,33
Udział wydatków na rekreację i kulturę	0,64	0,64	0,60

a UE-27 obejmuje średnią krajów, z wyłączeniem Chorwacji.

U w a g a. Tablica przedstawia skupienia krajów według różnych metod grupowania. Skupienia krajów nie są wymienione według malejących bądź rosnących wartości, tzn. grupy A nie muszą cechować najsłabsze wskaźniki, a grupy E najlepsze.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie danych *Final...*, 2013.

Największe wskaźniki *TAI* otrzymano w przypadku grupowania metodą Warda. Do dalszej analizy wykorzystano więc podział na grupy według tej metody. Skupienia obejmowały od 1 do 11 obiektów.

W skupieniu A wydatki na rekreację i kulturę w przeliczeniu na osobę były najniższe (wykr. 3) i wynosiły od 200 euro w Rumunii do 800 euro w Grecji. Udział wydatków na rekreację i kulturę był najniższy i stanowił od 5,6% wydatków ogółem w Grecji do 7,9% w Bułgarii. W Estonii i Polsce w latach 1995—2011 wydatki na rekreację i kulturę zwiększyły się czterokrotnie, a na Węgrzech dwukrotnie⁶.

Kolejnym problemem badawczym podjętym w opracowaniu było określenie zmian wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem w gospodarstwach domowych. W celu jego realizacji wyznaczono średnie tempo zmian według lat 1995—2000, 2001—2006 i 2007—2011.

W latach 2001—2006 w Polsce i Rumunii odnotowano stabilizację wydatków na rekreację i kulturę, natomiast w pozostałych krajach zauważono wzrost wydatków. Największe średnie tempo zmian odnotowano dla Łotwy i Litwy (wzrasta z roku na rok o 20,1%). W latach 2007—2011 w gospodarstwach domowych w Grecji i na Węgrzech wydatki na rekreację i kulturę pozostawały na względnie stałym poziomie. W Polsce, na Litwie i Łotwie z roku na rok wydatki na rekreację i kulturę zwiększały się o 5,9%, w Bułgarii o 8,4%, a w Rumunii

⁶ Brak danych liczbowych dla Grecji, Rumunii, Łotwy i Litwy uniemożliwia porównanie wzrostu wydatków na rekreację i kulturę w okresie 1995—2000.

o 14,9%. W tym samym okresie w Estonii odnotowano ujemne tempo zmian, wydatki na rekreację i kulturę zmniejszały się bowiem o 8,4%.

W skupieniu B średnie wydatki na rekreację i kulturę wynosiły od 900 euro na osobę w Słowenii do 2100 euro na osobę w Luksemburgu i Szwajcarii. Wydatki na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem gospodarstw domowych absorbowwały od blisko 7% budżetu domowego w Luksemburgu do prawie 9% w Niemczech. Poziom wydatków na rekreację i kulturę w latach 1995—2011 wzrósł od 1,3-razy w Niemczech do 2,3-razy w Słowenii.

Obserwacja zmiany wydatków na rekreację i kulturę skłania do stwierdzenia, że największe tempo wzrostu było w latach 1995—2000. W okresie tym wydatki na rekreację i kulturę wzrastały z roku na rok od 1,1% w Szwajcarii do 11,8% w Słowenii. W kolejnym okresie 2007—2011 w Szwajcarii i Niemczech odnotowano względną stabilizację, a w pozostałych krajach wzrosty — z roku na rok wydatki na rekreację i kulturę ulegały zwiększeniu od ok. 1,6% do 6,3%. Tempo zmian w latach 2007—2011 było ujemne lub wydatki pozostawały na stałym poziomie.

W UE-27 w latach 1995—2011 wydatki te uległy zwiększeniu 1,6-razy. Największy wzrost odnotowano w latach 1995—2000 — z roku na rok wydatki na

rekreację i kulturę wzrastały o 6,6%. W kolejnych okresach doszło do spowalniania.

W skupieniu C statystyczny Europejczyk przeznaczał na rekreację i kulturę 700—1100 euro na osobę. Udział wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem gospodarstw domowych stanowił ok. 9—10%. W gospodarstwach tych ponoszono jedne z mniejszych wydatków na rekreację i kulturę, natomiast udział był większy w porównaniu do skupień A i B (wykr. 3). W latach 1995—2011 odnotowano wzrost wydatków na rekreację i kulturę od 1,8-razy na Malcie do siedmiokrotnego na Słowacji.

W krajach tworzących grupę C średnie tempo wzrostu wydatków na rekreację i kulturę było największe w latach 1995—2000 (od 8,4% na Malcie do 14,9% w Czechach i na Słowacji). W latach 2001—2006 najniższe tempo wzrostu odnotowano w Czechach — 1,8%, a najwyższe na Słowacji — 12,2%. W okresie 2007—2011 odnotowano wzrost od 1,9% na Malcie do 11,8% na Słowacji.

W skupieniu D wydatki na rekreację i kulturę wynosiły na osobę od 1600 euro w Holandii do 2300 euro w Danii. Udział wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem wynosił od 10% w Holandii do ponad 11% w Finlandii. W analizowanym okresie wydatki na rekreację i kulturę zwiększyły się najmniej w Islandii — o 21%, a najwięcej w Finlandii prawie 2,1-razy.

W okresie 1995—2000 największe średnie tempo wzrostu wydatków na rekreację i kulturę odnotowano w Wielkiej Brytanii i Islandii — przeciętnie rocznie wydatki wzrastały odpowiednio o 12,7% i 11,4%. W pozostałych krajach tego skupienia średnie roczne tempo wzrostu nie przekraczało 4%. W latach 2001—2006 największe średnie tempo wzrostu wydatków na rekreację i kulturę wynosiło od 4% w Danii do ponad 9% w Szwecji. W kolejnym okresie w większości krajów odnotowano niższe roczne tempo wzrostu od 1% w Szwecji do 5,3% w Finlandii. W okresie od 2007 r. do 2011 r. w Austrii, Szwecji i Finlandii odnotowano dodatnie tempo zmian (2—3%), natomiast w Wielkiej Brytanii przeciętnie rocznie wydatki na rekreację i kulturę obniżały się o 3,7%, a w Islandii o 8,1%.

W Norwegii, stanowiącej skupienie E, odnotowano największe wydatki na rekreację i kulturę — 3300 euro na osobę i najwyższy udział tej kategorii wydatków w wydatkach ogółem w gospodarstwach domowych — ponad 12%. Dynamika wzrostu tego wskaźnika z okresu na okres malała. W latach 1995—2000 średnie roczne tempo wzrostu wynosiło 8,4%, w kolejnym okresie — 4,9%, a w latach 2007—2011 — 3,3%.

Podsumowanie

W Polsce wzrasta poziom wydatków na rekreację i kulturę, zwiększa się także ich udział w wydatkach ogółem gospodarstw domowych. Najszybszy wzrost tych wydatków odnotowano na początku pierwszej dekady XXI w.

Najwięcej na rekreację i kulturę (nie mniej niż 250 zł) przeznaczano w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych, pracujących na własny rachunek oraz najzamożniejszych. Najmniej na zaspokajanie potrzeb związanych z rekreacją i kulturą wydatkowano w gospodarstwach domowych najuboższych, z niższym poziomem wykształcenia oraz w gospodarstwach domowych sześć i więcej osobowych.

W okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego doszło do spowolnienia wzrostu wydatków na rekreację i kulturę w Polsce i w większości krajów europejskich, z kolei w niektórych krajach (w Wielkiej Brytanii, Islandii, Estonii, Irlandii i Hiszpanii) nastąpił ich spadek.

W Polsce zaobserwowano podobny poziom wydatków na rekreację i kulturę, jak w Bułgarii, na Łotwie oraz Węgrzech. Największymi wydatkami na ten cel i najwyższym ich udziałem w strukturze wydatków charakteryzowała się Norwegia.

Z każdym rokiem zmniejszały się różnice pomiędzy krajami w poziomie wydatków na rekreację i kulturę w gospodarstwach domowych. Najwięcej pieniędzy na wspomniane wydatki przeznaczono w Norwegii, Islandii, Wielkiej Brytanii, Holandii, Szwecji, Finlandii, Austrii oraz Danii. Wydatki na rekreację i kulturę pochłaniają tam też największą część budżetu. Relatywnie małe wydatki i niski ich poziom w strukturze wydatków odnotowano w Polsce, Rumunii, na Łotwie, Litwie, Węgrzech, w Bułgarii, Grecji i Estonii. Inne badania (Piekut, 2013) wskazują, że struktura wydatków w gospodarstwach domowych z krajów o wyższym poziomie rozwoju gospodarczego cechuje nowocześniejsza struktura konsumpcji, to znaczy niższy udział wydatków na żywność, a wyższy na usługi, w tym rekreację i kulturę. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej względnie duże wydatki na potrzeby podstawowe uniemożliwiają zaspokajanie potrzeb wyżej postawionych w hierarchii Masłowa (Maslow's, 1987). Wydaje się, że gospodarstwa domowe z krajów biedniejszych będą zbliżać się do struktury konsumpcji gospodarstw domowych z krajów bogatszych, co stanowi ważną przesłankę dla przedsiębiorców (Walczak, 2014) w dostosowywaniu działań rynkowych do zmieniających się potrzeb konsumentów.

Warto jednak pamiętać o różnicach w poziomie konsumpcji wewnątrz krajów. Dąbrowska (2006) wskazuje, że w wysokodochodowych gospodarstwach domowych w Polsce (powyżej 5000 zł na osobę) w przypadku większości celów strukturę konsumpcji dzieliły stosunkowo małe różnice od modelu konsumpcji w krajach „starej Unii”.

W większości krajów europejskich w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego odnotowano stabilizację lub spowolnienie wydatków na rekreację i kulturę oraz pogłębienie się dysproporcji pomiędzy krajami europejskimi. Słaby (2010) konfrontując wydatki najzamożniejszych z najuboższymi zauważa, że w okresie kryzysu zwiększa się różnica, w szczególności w odniesieniu do towarów i usług nieżywnościowych (wydatki na hotele, restauracje, edukację).

LITERATURA

- Analiza skupień* (2013), Electronic Statistics Textbook, StatSoft, źródło elektroniczne, dostęp 23.07.2013
- Badora B. (2013), *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków*, Komunikat z badań BS/15/2013, CBOS, Warszawa
- Bąk I. (2013), *Czynniki determinujące wydatki gospodarstw domowych emerytów na rekreację i kulturę*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 1
- Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.* (2012), GUS
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2011), *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*, raport, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa
- Dąbrowska A. (2006), *Przemiany w strukturze konsumpcji i ich uwarunkowania*, [w:] Janoś-Kresło M., Mróz B. (red.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, SGH
- Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010), *Korzystanie z usług związanych z zagospodarowaniem czasu wolnego przez gospodarstwa domowe w świetle wyników badań*, [w:] Oziemek I., *Zachowania konsumentów na rynku dóbr i usług. Wybrane aspekty*, Difin, Warszawa
- Evans I. S. (1977), *The selection of class intervals*, Transactions of the Institute of British Geographers, „New Series”, Vol. 2, No. 1
- Everitt R. S., Landau S., Lesse M., Stahl D. (2011), *Cluster Analysis*, 5th Edition, „Wiley Series in Probability and Statistics”, John Wiley and Sons, Publication
- Final consumption expenditure of households by consumption purpose — COICOP 3 digit — aggregates at current prices* (2013), Eurostat, Database 2013, źródło elektroniczne, dostęp 30.07.2013, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- Gutkowska K., Laskowski W., Ozimek I. (2012), *Konsumpcja żywności w polskich gospodarstwach domowych — kryteria zróżnicowania*, Wydawnictwo SGGW
- Jeżewska-Zychowicz M. (2007), *Zachowania żywieniowe i ich uwarunkowania*, Wydawnictwo SGGW
- Kramer J. (1997), *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE
- Maslow's hierarchy of needs* (1987), Salenger Incorporated
- Metodologia badania budżetów gospodarstw domowych* (2011), GUS
- Młodak A. (2006), *Multilateral normalizations of diagnostic features*, „Statistics in Transition”, Vol. 7, No. 5
- Pasławski J. (2003), *Jak opracować kartogram*, Uniwersytet Warszawski
- Piekut M. (2008), *Polskie gospodarstwa domowe — dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania*, Wydawnictwo SGGW
- Piekut M. (2013), *Konsumpcja w polskich gospodarstwach domowych na tle krajów europejskich*, „Problemy Zarządzania”, Vol. 11, 1 (40), t. 1
- Słaby T. (2010), *Polski konsument na rynku dóbr i usług wobec kryzysu w latach 2009—2010*, [w:] Ozimek I. (red.), *Zachowania konsumentów na rynku dóbr i usług*, Difin
- Unemployment rate — annual data* (2013), Eurostat, Database, źródło elektroniczne dostęp 23.07.2013 <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsun20&plugin=1>
- Uraz A. (2008), *Assessing patterns of household expenditures on recreation and culture in Turkey in 2003*, Diss. middle east Technical University
- Walczak R. (2014), *Podstawy zarządzania projektami. Metody i przykłady*, Difin, Warszawa

- Ward J. H. (1963), *Hierarchical grouping to optimize an objective function*, „Journal of the American Statistical Association”, Vol. 58, No. 301
- Zeliaś A. (2002), *Some Notes on the Selection of Normalization of Diagnostic Variables*, „Statistics in Transition”, Vol. 5, No. 5

SUMMARY

The purpose of the article is to present the diversity of spending on culture and recreation, and their share in total expenditure in European households, with particular attention paid to the Polish place in international comparisons. The use of cluster analysis allowed to divide the European countries due to expenditure on recreation and culture. There are very large differences in this respect in Europe. In most European countries during the economic crisis, however, a stabilization or slow down of such spending was observed.

РЕЗЮМЕ

Целью статьи было представление дифференциации расходов на культуру и отдых, а также их доли в общих расходах в европейских домашних хозяйствах, с особым обращением внимания на позицию Польши в международных сопоставлениях. Использование анализа кластеров позволило разделить европейские страны в отношении к расходам на отдых и культуру. В связи с этим в Европе существуют большие различия. В большинстве европейских стран в период экономического кризиса однако заметна была стабилизация или замедление расходов на эту цель.